

Angolszász munkák a Klimó-gyűjteményben

Az anglisztika területén belül a 18. századi recepciótörténeti kutatások, melyeknek része a könyvtörténet is, a kora 1970-es évektől datálhatók. Bernhard Fabian irodalom- és könyvtörténész ekkor kezdte el felmérni a korabeli angol művek németországi jelenlétét: többek között *English Books and their Eighteenth-Century German Readers* (1976), *Die erste englische Buchhandlung auf dem Kontinent* (1978), *The Importation of English Books into Germany in the Eighteenth Century* (1980), *Buchgeschichtliche Studien zur Aufnahme der englischen Literatur in Deutschland im achtzehnten Jahrhundert* (1994) címmel jelentek meg angol és német nyelvű kötetei és tanulmányai.¹ A németországi könyvtörténeti kutatások azért fontosak a magyarországi recepcióvizsgálat számára, mert a 18. században a könyvek jórészt a francia mellett német, holland, illetve bécsi könyvkiadóktól rendelték a hazai könyvgyűjtők és könyvtárak. Az angol szerzőjű könyvek holland és német kiadóktól való beszerzésének – akár az eredeti nyelven, akár többnyire német és francia fordításban – legfőbb oka az angol nyelv tudásának hiánya mellett az lehetett, hogy az Angliában kiadott könyvek alig jutottak el a német könyvkereskedőkhöz.² Így járt például Michael Denis, aki – nem jutván hozzá eredeti példányhoz –, először Melchior Cesarotti olasz fordítástörredékéből kezdte el fordítani az ossziáni verseket németre.

Magyarországon ezzel egy időben, szintén az 1970-es évek legelején kezdett hasonló, illetve korábbi századokra is vonatkozó kutatásokba az anglisztika területén Kayser Albert, akinek katalógus-összeírásai az erre vonatkozó, egyetlen létező dokumentumok maradtak. Tudomásom szerint, az azóta eltelt három évtizedben senki sem folytatta munkáját, ilyen tárgyú gyűjtés nyomtatásban nem jelent meg.

Dolgozatomban a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának kutatótermében lappangó kéziratos katalógust szeretném bemutatni és részlegesen – saját kutatási területem szempontjából – kommentálni. Kayser Albert 115 oldalas gépelt kézirata (i–vii: Bevezetés, 1–61: Katalógus, 1–84: Bibliográfiai vonatkozású jegyzetek, előtte: Felhasznált források jegyzéke, 1–10: Tárgymutató, 11–21: Névmutató) 1971 márciusában készült, amikor „a KLIMO-könyvtár címlapkatalógusát átlapozva angol vonatkozású könyvek bibliográfiai adatait” jegyezte fel, és 1973 áprilisára készült el a kéziratos jegyzékkel. A pécsi katalógus-készítés része volt egy sokkal nagyobb projektnek, melyben mintegy tucatnyi könyvtár állománykatalógusát tekintette át: a Klimó Könyvtárához hasonló kutatásokat végzett több magyarországi régi és neves gyűjteményben, „a Ráday-könyvtárban, a Herzan-könyvtárban, Selyei Nagy Ignác és Milassin Miklós székesfehérvári, nagymányai Koller

¹ Köszönetet mondok a Pécsi Egyetemi Könyvtár igazgatójának, Dr. habil F. Dárdai Ágnesnek, amiért Kayser katalógusát használhattam, Bernhard Fabian professzornak és Pohánka Évának a kutatásban nyújtott jelentős segítségükért.

² FABIAN 1992. 48.

Ignác és padányi Biró Márton veszprémi püspökök könyvtáraiban, az 1650 előtti pannonhalmi Apátsági, a zirci Apátsági Könyvtárban, a Teleki-Thékában található valamint a sárospataki Kollégiumi Könyvtárban (pontos időhatárral el nem különítve) feljegyzett angol könyvekről.”³ Az itt említett könyvtárakban készített egyes katalógusok mindegyike egybegyűjtve megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattári anyagában (Fol. Hung. 3509-es jelzettel), az egyes könyvtárak másodpéldányt kaptak a katalógusokból, így Fényes Miklós, a pécsi Egyetemi Könyvtár akkori igazgatója is, 1973 júniusában.

Kayser Albert pécsi katalógusa

Kayser – mint írja –, azokat az angol könyveket sorolja fel, amelyek a 18. század végéig jutottak hazánkba, vagyis minden olyan művet, amelyet „eredetileg angol szerző írt, vagy angol szakember szerkesztett, vagy angol kiadó hozott létre, vagy angol dolgokról szól, vagy a nyelve angol.”⁴ Ez meglehetősen átfogó és vegyes szempontnak tűnik, talán vitatható is: így került fel a listára például Paap János 1796-os többnyelvű szótára, vagy olyan történeti művek, mint Mallet du Pan svájci publicista *Mercure Britannique* című cikk-sorozata, amelyet angliai tartózkodása alatt készített. Kayser maga így definiálja a gyűjtés jellegét: „Ilyenképpen lehetne a hazánkat 1800 előtt ért angol szellemi hatás egyik eredetét megítélni; a könyvtárak használatáról, látogatottságáról tanuskodó dokumentumok alapján pedig azt felmérni, hogy ez a hatás milyen körben és milyen mélyen érvényesült.”⁵ Kayser az 1960-as években készült, címlapfotókból álló, szerzői és helyrajzi Klimó-katalógust használta fel, amelyet dr. Nyakas Sarolta állított össze a teljes püspöki könyvtárról. Ez egy szerzői betűrendes és helyrajzi leírást tartalmazó katalógus 1801-ig bezárólag, amelyet azóta Móró Mária Anna revideált 2001-ben kiadott szerzői betűrendes katalógusában.⁶ Kayser katalógusa, amely a *Klimó György pécsi könyvtárának angol könyvei* címet viseli, ezért jelölheti az 1800-as évet mint lezárási időpontot. A Klimó címlapfotó-katalógus tartalmazza az Egyetemi Könyvtár később beszerzett, ám 1801 előtt megjelent könyveit is, Kayser ezeket is felvette listájára. Találunk Sz-jelzetű, a Szepesy-féle gyűjtésből származó műveket is.⁷

Kayser katalógusának néhány érdekessége, hogy 1) nem folyamatos, hanem többször újra kezdődik az oldalszámozása, és vannak benne számozatlan oldalak, továbbá az egyes bejegyzések nincsenek megszámozva, ami a hivatkozást jelentősen megnehezíti; 2) az elrendezése a fényképes katalógusétól eltérő, nem betűrendes, hanem tematikus, az ETO-számozás⁸ szerinti, azon belül pedig alfabetikus sorrendet követő. A felsorolt művek ETO-számozását, a csoportosítást ő maga készítette el, egyik fő hivatkozási forrása ugyanis, a *British Museum. General*

³ KAYSER 1973. v.

⁴ KAYSER 1973. ii.

⁵ KAYSER 1973. vi.

⁶ MÓRÓ 2001. 5.

⁷ KATALÓGUS 1833–1835

⁸ Az ismeretterjesztő és szakdokumentumokat tartalmuk szerint csoportosítják a könyvtárakban. A csoportosítás a számok tizedes rendszere alapján létrehozott Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) szerint történik.

Catalogue of Printed Books (1965) korabeli, mintegy 263 kötete nem tartalmaz ETO, illetve az annak megfelelő, nemzetközi UDC (Universal Decimal Classification) besorolást.

A tematikus elrendezés hosszú és gondos munkája igen nagy érdeme a katalógusnak. Bevezetőjében Kayser le is írja, hogy „a könyvcímeket az ETO alapján csoportosítottam (...) A Tárgymutatóban szereplő ETO jelzetek nem egyeznek mindig a lista felbontásához használt ETO jelzetekkel: az eltérés onnan származik, hogy a tárgymutató készítésekor a könyvekről időközben szerzett újabb ismeret pontosabb besorolásra ösztönzött.”⁹ Kayser 1971 márciusában tekintette át a címlapkatalógust, saját katalógusával pedig 1973 júniusára készült el, tehát két éven át dolgozott az egyes művek beazonosításán.

A nyomtatott, kéziratos katalógus egy bevezető után tartalmazza a tematikus elrendezés szerinti műveket: egy-egy bejegyzés leírja a szerzőt és a műcímet, a kiadás helyét és idejét, végül a szerző neve alatt megadja a Klimo Könyvtár jelzetét. A művek felsorolása mintegy hatvan oldalt tesz ki, ezt követik a *Bibliográfiai vonatkozású jegyzetek*. Kayser itt megadja a művek azonosításához felhasznált általános forrásokat, például a *Dictionary of National Biography*-t (1908), a British Museum-nak a nyomtatott könyvekről készített, fent említett katalógusát (1965), Wurzbach életrajzi lexikonát (1856–1891), vagy Szinnyei József *Magyar Írók Élete és Munkái*-t (1891). Ezután egy 84 oldalt kitevő, műveket azonosító leírás következik, a fent említett forrásokra hivatkozva. Egy-két esetben nem sikerült semmilyen információt beszerezni az adott műről vagy szerzőjéről, és sokszor annyi csak a bejegyzés, hogy „első kiadásból származó példány.” Kayser – szemben Móró Mária Anna 2001-es katalógusával – a többkötetes művek esetén sokszor nem jelöli a jelzetben, csak az első kötetet. Az egyes művek azonosítása kerülhetett legtöbb idejébe Kaysernek, hiszen sokszor nagyon pontatlan és hiányos a katalógusban megadott leírás: felkészültségét és alaposágát bizonyítja az igen terjedelmes annotáció. Paradox módon ma azonban mégis ez a rész tűnik katalógusai legkevésbé felhasználható forrásának: információinak egy részét meghaladták a könyvtörténeti kutatások, ahol nem tud semmilyen leírást nyújtani, ott ma van elérhető információ és számos forrás áll rendelkezésünkre a kutatáshoz.

A művek részletes bibliográfiai leírását követi egy „Tárgymutató”, amely az ETO jelzetei szerint, növekvő számrendben csoportosítja a szerzőket, műveik helyszámát, majd a felsorolási, illetve jegyzetre vonatkozó oldalszámozást. A katalógust a „Névmutató” zárja, amely a szerzők évszámai mellett megadja, mi volt a szakmájuk, majd művük helyszámát, a felsorolási és a jegyzetre vonatkozó oldalszámokat.

Én a következőkben csak részleges leírást szeretnék nyújtani, és egy-egy érdekesebb angol műnek a bemutatására vállalkozni. Az Egyetemi Könyvtár gyűjteményes statisztikája szerint 1799-ig bezárólag hozzávetőleg 8679 egykötetes (az ősnymtatványokkal együtt) és 3792 többkötetes, összesen tehát 12.471 darab egy- vagy többkötetes mű található a gyűjteményben. Kayser összesen 340 tételt ír

⁹ KAYSER 1973. vi-vii.

le, tehát ennyi művet – pontosabban ennél többet, de több helyen tévesen – sorol fel, ebből 10 Egyetemi Könyvtár-jelzetű, tehát nem tekintjük az eredeti Klimogyűjtemény részének. Ez azt jelenti, hogy a teljes Klimogyűjteménynek 1799-ig alig több mint 2 százaléka angol vonatkozású mű, többnyire latin, német, francia, angol, vagy magyar nyelven íródott. Címében angol nyelvű kiadás csupán 50 darab van a gyűjteményben, ami az egész listának alig több mint egy hatoda, magyar nyelven pedig hét művet találunk.

A Kayser-katalógus tematikus elrendezése

Kaysernek a művek ETO-számozás szerinti besorolása jelentősen segített egy további statisztikai adat meghatározásában, abban, hogy az egyes tematikus területek egymáshoz képest milyen arányban vannak jelen a beszerzett angol szerzők műveiben. Móró Mária Anna katalógusában¹⁰ jelöli a tulajdonosi bejegyzéseket, az ex libriseket, és ha van, az autográf bejegyzéseket is, ezért időnként – gondos munkájának köszönhetően – azt is tudjuk, hogy az adott mű mikor és ki által került beszerzésre. Érdekes módon a legtöbb műcímet, mintegy 80-at, a matematika és a természettudományok körében találjuk. Hadd említsek meg az ismertebb művekből néhányat: Newton híres *Optics*-jének (1704) Samuel Clark által 1706-ban kiadott latin fordítása, ennek 1740-es kiadása Klimó György 1754-es ex librisével megtalálható a gyűjteményben. Szintén Klimó György tulajdonában volt Newton főműve, a *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1687) 1739-es genfi kiadása, valamint *Opuscula mathematica, philosophica et philologica* című műve első kiadásban (1744), egy nyolc kötetes gyűjtemény utolsó három köteteként.¹¹ Szintén az ötös ETO-jelzet alatt találjuk Molnár János *A természetiekről* (1777) című, Newton fizikáját bemutató könyvét, amely azonban az ex libris bejegyzés szerint („*Ex libris Georgii Gruber 1801*”) csak 1801 után került a könyvtárba, Sz-jelzete mutatja, hogy Szepesy Ignác gyűjtéseként szerepel. Newton művei mellett Klimó György tulajdonában – mint a könyvekbe ragasztott ex librisek bizonyítják – igen sok, az asztronómia, a fizika, a mechanika, kémia és anatómia körébe tartozó angol szerző angol nyelvű munkája megtalálható volt.

Feltűnően sok, 27 mű található Martin Benjaminszótól (1705–1782), a 18. század jelentős feltalálójától, aki matematikus és mikroszkópkészítő volt: művei egy-két kivétellel angolul vannak meg a gyűjteményben, az összes angol nyelvű mű felét az ő művei teszik ki. Írt matematikai műszerekről, logaritmus-elméletről, jelent meg számtáblázati műve, írt asztronómiai kalkulációiról, hordozható obszervatóriumról, az üstökösök elméletéről és más, főként a geometria, az algebra és az elméleti csillagászat tárgykörébe tartozó témákról. Sajnos csak két műben található autográf bejegyzés, ezek az angol szerzők természettudományi művei másik nagy gyűjtőjének, Mitterpacher Lajos pesti egyetemi tanárnak a gyűjteményéből valók, aki végrendeletében hagyta könyveit – melyekről Petrovich Ede azt írja, hogy fő-

¹⁰ MÓRÓ 2001.

¹¹ KAYSER 1973. 32.

ként mezőgazdasági tárgyuak volt – a könyvtárra. Neve az 1829-es Szepesgyezékben a könyvtár főbb gyarapítói között kerül említésre.¹²

A második nagy terület az angol vonatkozású művek gyűjteményén belül a vallás és a teológia, amelyből mintegy 70 művet sorol fel Kayser. Itt találunk az összesen hét magyar nyelvű műből öt fordítást, például Faludi Ferenc olasz fordításból készített (eredetileg William Darrell, *A Gentleman Instructed in the Conduct of a Virtuous and Happy Life*, 1704) *Istenes jóságra és szerentsés boldog életre oktatott nemes aszszony*, az *Istenes jóságra és szerentsés boldog életre oktatott nemes ember-t*, vagy Klimo-gyűjteményéből Philippe Doddridge *The Rise and Progress of Religion* (1745) című művének Tatai Ferentztől származó fordítását, *Az igaz kegyességnek kezdete és elő-menetele... Vagy azoknak a különböző állapotoknak le-írása, mellyekben a keresztyén ember találtathatik az idvességre nézve* című művét. A harmadik reprezentatív terület – szám szerint mintegy 60 mű – az alkalmazott tudományok, az anatómia, gyógyszerstan, patológia, mezőgazdaság köréből van. Ha megnézzük például a mezőgazdaságot, akkor láthatjuk, hogy a felsorolt 12 mű több mint kétharmada – kilenc mű – a fent említett Mitterpacher Lajos pesti egyetemi tanárnak a gyűjteményéből való, egy pedig Klimo György példánya volt. 40 körüli a régészeti, földrajzi, életrajzi, és történelem tárgykörébe tartozó művek száma, és mintegy 30 a nyelvészeti, filológiai, irodalomtudományi, szépirodalom (a 30 kétharmada) és klasszikus irodalom száma. Vannak még társadalomtudományi – politikai, jogi, és pedagógiai –, valamint éremtani művek.

Szépirodalmi művek a Klimó Könyvtárban

A továbbiakban szűkebb területemre, a 18. századi angol irodalomra szeretnék koncentrálni, abból példákat meríteni. A Klimó-gyűjtemény jellegéből fakadóan nem törekedett vulgáris, illetve fikciós irodalom körébe tartozó művek beszerzésére, ezért elmondhatjuk, hogy a verses és regényműfajok meglehetősen alulreprezentáltak számítanak. Ha összevetjük más, korabeli hazai gyűjteményekkel – akár a pesti Ráday-gyűjteménnyel, akár a sárospataki könyvtár korabeli anyagával –, az ott található szépirodalmi műveknek csupán töredékét találhatjuk meg Pécsen. A 820-as ETO-jelzet alatt Kayser 21 művet sorol fel (egyet véletlenül kétszer), ebből hét Egyetemi Könyvtár jelzetet visel – három mű John Barclay-tól és négy John Owentől –, ezek nem részei a Klimó-gyűjteménynek. Ami marad, az mindössze 14 mű hat szerzőtől, köztük Barclay-n kívül megtaláljuk James Macphersont, Tobias Smollett-et, és Edward Youngot, kétségtelenül – talán Smollett kivételével – a legtöbbet fordított és igen jól ismert szerzőket a korabeli Európában. Ami kevés van, arról elmondhatjuk, hogy kanonikus és reprezentatív mű, az irodalom más-más, többnyire didaktikus irányait képviselve, vagy azért, mert fontos szerepet töltöttek be a magyar irodalompolitikában, a külföldi művek hazai honosításának programjában és a nyelvújításban, és lefordították őket magyarra.

¹² PETROVICH 2000. 98.

A 17–18. századi európai irodalmi piac egyik legnépszerűbb, legtöbb kiadást élvező heroikus regénye, John Barclay (1582–1621) latin nyelven írt *Argenise* összesen négy kiadásban található meg a Klimó-gyűjteményben – további két, 17. századi kiadás az Egyetemi Könyvtár állományában van. E négyből kettő Klimó György tulajdona volt. Ez az eredetileg 1621-ben Párizsban megjelent latin mű – mint Fabian írja –, Németországban rendszeresen megjelent: 1703 és 1776 között legalább négy kiadása volt Nürnbergben, és ezzel a népszerűséggel csupán az előző század második felének holland kiadásai vetekszenek.¹³ Az Egyetemi Könyvtár állományában találunk két korai, 1630-as és 1664-es amszterdami, a Klimó-féle bibliotéka egy 1644-es amszterdami, egy Klimó György tulajdonába tartozó 1659-es leydeni, valamint egy 1676-os frankfurti kiadást, és van még egy 1683-as nürnbergi kiadás is (Kayser e kiadást év nélkül adja meg), ami azt jelenti, hogy Barclay e műve igen korán eljutott hazánkba. Népszerűségét bizonyítja, hogy két művét is lefordították magyarra: az *Argenist* verses és kéziratban maradt prózai tolmácsolások után 1792-ben Boér Sándor erdélyi földbirtokos egyharmadára rövidítve adta, Fehér Antal a teljes szöveget lefordította.¹⁴ Az 1659-es leydeni egész pergamen-kötéses kiadásban megtaláljuk Klimó püspök 1754-es ex librisét és egy korábbi jelzetet (Q.VII.24–25), ami azt bizonyítja, hogy korai, 1779 előtti a beszerzés, mert megtalálhatjuk az úgynevezett Koller-katalógusban is.¹⁵ Egy kéziratot bejegyzést találunk a belső címlapon: „A. Brour”, amely talán egy korábbi tulajdonosra utal.

Az *Argenis*, Barclay másik ismert művével, a *Satyriconnal* együtt szinte minden korabeli egyházi gyűjteményben megtalálható: bár az összeírások itt már többnyire a kora 19. században készültek, az egri érsekségei könyvtárban egy 1769-es nürnbergi kiadás,¹⁶ a sárospataki könyvtárban egy-egy 1621-es és 1724-es nürnbergi kiadás, egy 1664-es leydeni, és két magyar nyelvű, 1792-es példány található, ez utóbbiak Fejér Antal fordításában.¹⁷ Leggyakrabban előforduló kiadásai az 1769-es nürnbergi és az 1664-es leydeni kiadások, de a Kayser által feldolgozott mintegy tucatnyi katalógus mindegyikében szerepel Barclay e műve.

A sírköltészet kiemelkedő művei a gyűjteményben

Egy másik reprezentatív szerző, akinek három műve található a gyűjteményben Edward Young (1685–1765). Alexander Pope mellett Young volt a legnépszerűbb 18. századi költő Európában: „Pope-nál, Youngnál ismertebb angol költő azonban nem volt a kontinensen.”¹⁸ Hasonlóan a szerző német fogadtatásáról Fabian azt írja, hogy másik híres írása, a *Conjectures on Original Composition* „a német nemzeti irodalom megteremtésére való törekvés manifesztójává vált”. Young recepciója oly mértékű

¹³ FABIAN 1992. 47.

¹⁴ Lásd www.oszk.mek

¹⁵ KATALÓGUS 1779. Pohánka Éva azonosította a művet a katalógusban, és segítette a beszerzés megállapításában.

¹⁶ Fol. Hung. 3509/2.

¹⁷ Fol. Hung. 3509/3.

¹⁸ FEST 2000. 358.

e században, hogy „csak európai dimenzióban vizsgálhatjuk”.¹⁹ Főművét, a *The Complaint, or Night Thoughts on Life, Death, and Immortality* (1742–1745), magyarul *Éjtszakák* című, kilenc könyvből álló, mintegy 10.000 soros filozófiai költeményét Bessenyei György, Péczeli József, és más kisebb írók – például Nalácz József – egyaránt abból a francia prózafordításból fordítják töredékesen, Le Tourneur *Les Nuits* című művéből, amely fordítás „1769-től 1825-ig 13 kiadásban jelent meg”.²⁰ A Klimó Könyvtár példánya egy 1769-es párizsi kiadás (megjegyzendő, hogy Kayser elírta az évszámot, húsz évvel korábbra datálta a megjelenést, és a kiadáshoz fűzött jegyzete is pontosításra szorul, mert hivatkozott forrása 1787-re, tehát 8 évvel későbbre teszi az első francia fordítást).

Az *Éjtszakák* német fordításban is megjelent *Klagen, oder Nachtgedanken über Leben, Tod, und Unsterblichkeit* címmel, legjelentősebb fordítója Johann Arnold Ebert (1723–1795), a braunschweigi Collegium Carolinum professzora, aki kisebb művei mellett főként fordításai miatt vált híressé. Kétkötetes antológiájának, az *Uebersetzungen einiger poetischen und prosaischen Werke der besten englischen Schriftsteller* (1751–1753)-nek az első kötete a Klimó-gyűjteményben található, ez az 1751-es *Klagen*. Az egész bőrkötéses kolligátum-kötet eme első darabjában Klimó püspök 1754-es ex librise azt bizonyítja, hogy Pécsre viszonylag korán eljutott a híre. A kötetben található régi jelzet (K.VII.7) segít a beszerzés időpontjának meghatározásában: a Koller-féle 1779-es katalógusban megtalálhatjuk a címléírásához bekatalogizálva. Hasonlóan, a másik német Young-fordítás, az *Enige Werke* (Braunschweig, 1777) is tartalmaz régi jelzetet (U.VII.26.), és szintén a Koller-féle katalógusban található meg a műleírást, a beszerzés tehát 1777 és 1779 között történt. Pohánka Éva feltételezése szerint tehát ez a mű is igen késői Klimó-beszerzés, hiszen Klimó György 1777. május 2-án halt meg, vagy közvetlenül a halála utáni időszakban került a gyűjteménybe. A kötetben található egy kéziratos bejegyzés is: „Francisci Gannay”.

Ebert fordításának köszönhető Young népszerűsége német nyelvterületen, de az *Éjtszakák* magyar fordításához nálunk Kazinczy Ferenc is az ő átültetését használta forrásszöveggként: töredékes fordítását Péczeli franciából készített fordítása kritikájának szánta: A *Magyar Museum* I. kötetében (98–103) próbálkozik meg ő is az I. *Éjtszaka* kezdetének magyarra fordításával, még pedig „szorossan az Anglus szerint”. Egy angol Young volt is előtte, bár inkább Ebert német fordítását használta. Kazinczy csakhamar beleunt a fordításba, melyben inkább a Péczeli-féle *Éjtszakák* hiányaira akart rámutatni. Nem szerette az angol költőt. „Poétai érdemeit” tiszteli, de – úgy folytatja – „gondolkozásom az ő gondolkodásával sok helyen nem egyezik; ezenn felül pedig hypochondriás declamatióji hamar el-úntatnak...” (*Magyar Museum* I. 100).²¹

Ebert később revideálta saját átültetését, és 11 évig tartó munkával elkészített egy olyan kétnyelvű fordítást, amely Young szatírát és egyéb verseit is tartalmazta. Görög, latin, angol, francia, holland és német szerzőktől vett, appendixbe he-

¹⁹ FABIAN 1992. 17–18.

²⁰ FEST 2000. 358.

²¹ FEST 2000. 361.

lyezett hosszú idézetei és hivatkozásai Edward Youngból – mint Fabian megjegyzi – a korban egyedülálló módon, élő szerzőből klasszikus szerzőt csináltak.²² Az angol „graveyard poetry”, sírköltészet, e kiemelkedő költeményének hazai népszerűsége a 18. század egész második felében végigkövethető: „Pozsonyban a papjelölteket biztatják, szerezzék be Young Éjtszakáit, Veszprém megye alispánjának vendégei együtt gyönyörködnek a III. „Éjtszaka” olvasásában. Orczy Lőrinc minden reggel olvasa..., Goadányi arról értesíti Péczelit..., hogy felesége „Young”-ot mindennap kezébe veszi „s tán a halált is jobban szereti már”, mint férjét; Prónay Gábor báró meg emlékoszlopot állít Youngnak acsai (Pest megye) birtokán: Eduardo Young Vati. Divino...”²³

Az eredeti angol nyelvű versből találunk két példányt – 1802-es bécsi kiadásban – a sárospataki könyvtárban, egy francia kiadást 1769-ből, a *Klagen* egy 1768-as braunschweigi kiadását pedig a Ráday-gyűjteményben; ugyanezt a kiadást megtaláljuk Weingand és Koepf pesti könyvárusok 1774-es könyvjegyzékében, egy három évvel korábbi kiadását Loewe Anton pozsonyi könyvárus 1773-as jegyzékében; ugyancsak braunschweigi kiadást – 1767-ből – találunk a bécsi Teleki Tékában.

Hasonló tematikájú mű James Hervey művének Péczeli József által készített fordítása, a *Hervey Sirhalmi és elmékedései* (Pozsony, 1790), eredetije Hervey *Meditations among the Tombs* (1746) című teológiai műve, melynek népszerűségéről Kayser ezt írja: „1745 és 1746 folyamán készült Hervey elmékedéseinek első kiadása, amit 1747-ben a második rész követett, az együttesből 1791-ben már a 25. kiadás jelent meg. Rendkívüli népszerűsége a magyar fordítás által is igazoltnak vehető.”²⁴ Fest Sándor azonban megadja Péczeli forrásszövegét is: holott valószínű, hogy jól tudott angolul Hervey művét mégis franciából fordította: „Young Éjtszakáit, Hervey Sirhalmait nem az angol eredetiből, hanem Le Tourneur prózájából fordítja magyarra. Bécsi íróink kései hatásának az eredménye ez az anakronizmus.”²⁵

Péczeli e fordítása tartalmaz egy kéziratos bejegyzést, amely segíthet a beszerzés hozzávetőleges időpontjának megállapításában: „Antonii Radenich Presbyt. Dioc. Q. Eccles. Parochi Pellérdj 1800.” Mivel jelzete szerint (II.VII.3)²⁶ nem Szepeszy Ignác szerezte be, ezért 1800 és 1828 között történhetett a könyv püspöki könyvtárba helyezése.

Kayser katalógusában található egy „modern” regény is, Tobias Smollett 1751-es műve, annak 1753-as lipcsei kiadású német fordítása. A regény teljes címe *Begebenheiten des Peregrine Pickels, worinn zugleich die Geschichte eines vornehmen Frauenzimmers enthalten ist. Aus dem Eng. übersetzt. (Leipzig 1753, J. F. Gleditsch)*. A regény, az angol „novel” a 18. század legnépszerűbb szépirodalmi műfaja: Jonathan Swift, Samuel Richardson, Laurence Sterne vagy Henry Fielding regényeit azonnal lefordították mind németre, mind franciára, és újabb és újabb korabeli kiadásokkal találkozunk. A mű kéziratos tulajdonosi bejegyzése két nevet tartal-

²² FABIAN 1992. 81–82.

²³ FEST 2000. 361.

²⁴ KAYSER ms. 1973. 69–70.

²⁵ FEST 2000. 326.

²⁶ Kayser helytelenül „II.vii.2”-es jelzetet ad meg.

maz, Zombory Mihályét és Paar Györgyét (ms: „*Michaelis Zombory*” – „*Georgii Paar*”), és a Szepesy-katalógus helyrajzi száma van megadva (Sz.X.VIII. 5–6), tehát a kétkötetes, négyrészes regény nem a szorosan vett Klimo-könyvtár része. Pohánka Éva rámutat, hogy a Szepesy felkérésére, Vojdás János és Gradwohl Eduárd által 1833 és 1835 között készítettett „*Catalogus alphabeticus auctorum...*”²⁷ nem sorolja fel a művet, ami azt jelenti, hogy 1835 után került a mű a könyvtár állományába, a kéziratos bejegyzés tehát valószínűleg az első, majd a második tulajdonost jelölheti. A későbbi beszerzést igazolja a jelzet is, mert – ugyancsak Pohánka Éva közlése szerint – a Klimo-könyvtár ún. Szepesy termében az X-Y-Z-Zs polcfakkon található köteteket Szepesy halála után szerezték be – főként hagyatékokból –, tehát az „X” jelzetű Smollett-regényt is. Paar Györgyről annyit tudunk, hogy a Pétsi Püspökségi Uradalom Ordinális fiskális és úrszéki jegyzője volt. Ha megnézzük a Klimo-gyűjtemény ex libris-bejegyzéseit, Paar Györgynek mintegy 70 tulajdonosi bejegyzését találjuk, ebből több, mint tucatnyinál első tulajdonosként találjuk Zombory Györgyöt, ex librisei többnyire 1765 és 1769 közötti időszakra vannak datálva, Paar Györgyét 1806 és 1813-ra, tehát valóban első és második tulajdonosai lehettek ezeknek a könyveknek.

Michael Denis Ossian-fordítása

Végül hadd térjek ki Kayser irodalmi listáján arra a műre, amelynek talán Popenál és Youngnál is nagyobb hatása volt a magyar irodalomban a kora 19. században: James Macpherson ossziáni költeményeinek a Michael Denis-féle német fordítására, melyből a Klimo-gyűjtemény az 1784-es, hatkötetes bécsi kiadást, az *Ossian und Sineds Lieder*-t birtokolja (sajnos kéziratos bejegyzés nélkül). Michael Denis (1729–1800) neve jól ismert a könyvtárkutatók számára, hiszen sokáig a bécsi császári könyvtár igazgatója s udvari tanácsos volt, könyvészeti művei közismertté váltak a korban. A legkorábbi teljes ossziáni fordítást – először Melchiore Cesarotti töredékes olasz, majd, amint hozzájutott, Macpherson 1765-ös *The Works of Ossian* című kiadása alapján – Denis adja ki, a Friedrich Klopstock által bevezetett német hexameteres versmértékben: e fordítás nyomán bontakozik ki a magyar Osszián-kultusz.²⁸

Denis a bécsi jezsuita iskola bárdja volt, bárdneve nevének megfordítása, innen a kötetcímben is megjelenő *Sined*. Hexameteres fordítását azzal indokolta, hogy Ossziánt csak eposzi méltósággal lehet átültetni, amivel Herder kritikáját is kivívja, hiszen Macpherson szándékosan használt ritmikus prózát az eredeti versek átültetésében, illetve újak kitalálásában. A *Die Gedichte Ossians* három kötete 1768/69-ben jelenik meg, majd 1784-ben követi az *Ossians und Sineds Lieder*, amelyben Denis, a fordító, Macpherson 1773-as javított kiadását, a *Poems of Ossian*-ban található változtatásokat is figyelembe veszi²⁹ és már Denis saját költeményeit is tartalmazza: e mű hatodik kötetét szerkesztette Joseph von Retzer *Nachlese zu Sineds Lieder* címmel, amely kötet egyik érdekessége, hogy – hasonlóan az 1768/69-es első

²⁷ KATALÓGUS 1833–1835.

²⁸ HARTVIG s.a.

²⁹ GASKILL 2004. 15.

kiadáshoz (III: 181–185) –, benne megtalálható a legkorábbi magyar hexameteres ossziáni fordítás latin, szintén hexameteres forrásszövege (VI: 201–205) Batsányi János tollából, aki a *Kassai Museum*, az első magyar irodalmi folyóirat számára készítette a próbafordítást, kipróbálván, hogyan hangzik Osszián magyar nyelven. Michael Denist jól ismerte a hazai jezsuita költőiskola: Batsányi szerkesztőtársa, Baróti Szabó Dávid rendtársként személyes kapcsolatban állt vele, sőt, „a *Klopstock és Sined példája szerint*” fogott hozzá a metrikus költészethez, hogy összemérje, vajon a magyar vagy a német nyelv fogadja be jobban ezt a verselést.³⁰ Denis 1784-es hatkötetes műve –, amelynek egy nagyon szép és értékes példánya gazdagítja a Klimó-gyűjteményt³¹ – lesz tehát Batsányi első ossziáni fordításának a forrásává, hogy később a versújítási mozgalomban is gyakran idézett példaként szerepeljen. Az *Oszkár halálának* hexameteres fordítása hazai mintájává válik az időmértékes verselés meghonosításának.

Összefoglalásul: Dolgozatomban azt igyekeztem bemutatni, hogy a Kayser Albert katalógusában található angol vonatkozású művek a Klimó-gyűjteményben 1800-ig mennyire modernnek és reprezentatívnak számítottak akkor is, ha az egész gyűjteménynek csupán alig több mint két százalékát teszik ki. A reprezentatív jelző érvényességének megítéléséhez további nemzetközi, illetve más hazai könyvtárakban végzett kutatások is szükségesek lennének: mint említettem, Kaysernek az összes fent említett katalógusa megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. De ha Kayser listáját összevetjük akár Fest Sándor kutatásaival, aki a magyar-angol történeti és irodalmi kapcsolatokat kutatta a 20. század első évtizedeiben vagy például a Bernhard Fabian által említett, a korabeli német nyelvterületen legfontosabbnak tartott művekkel, akkor láthatjuk, hogy mindkét kutató megemlíti jó néhány olyan szerzőt és művet, amely Kayser katalógusában is szerepel. Maga Kayser így vélekedik a Klimó Könyvtár angol vonatkozású gyűjteményéről: „A Klimó könyvtár angol állománya mintegy szűkített keretben mutatja, hogy egyetemes és gyakorlati műveltséget kívánt szolgálni. Ebben a szolgálatban a leginkább korlátozó körülmény az volt, hogy Magyarországon abban az időben angolul olvasó alig akadt, tehát Anglia szépirodalmának, valamint tudománya anyanyelvi könyvtermésének beszerzése meg nem térülő kiadást jelentett volna. Közismerten más volt a helyzet a hittudományi irodalom terén, mert amit az angol theologus nem latinul, hanem anyanyelvén irt volt, valaki latinra többnyire lefordította. Ugyanez a profán tudományok angol könyveivel ritkábban történt meg”.³²

³⁰ KECSKÉS 1991. 127, 131.

³¹ Kayser itt is, mint másutt is többször, csupán az első kötetet adja meg a jelzetben, amely helyesen: „S.VII.28–32”.

³² KAYSER 1973. vi.

IRODALOM ÉS FORRÁSOK

- DENIS 1768/69 Denis, Michael (Ford.): *Die Gedichte Ossians, eines alten celtischen Dichters*. I-III. Trattner, Wien, 1768/69.
- DENIS 1784 Denis, Michael: *Ossians und Sineds Lieder*. I-VI, Trattner, Wien, 1784.
- FABIAN 1976 Fabian, Bernhard: *English Books and their Eighteenth-Century German Readers*. In: *The Widening Circle: Essays on the Circulation of Literature in 18th-Century Europe*. Tanulmányok. (Szerk.) J. Paul Korshin. Philadelphia, 1976: 119-96.
- FABIAN 1978 Fabian, Bernhard: *Die erste englische Buchhandlung auf dem Kontinent*. In: *Festschrift für Rainer Gruenter*. Heidelberg, 1978. 122-45.
- FABIAN 1980 Fabian, Bernhard: *The Importation of English Books into Germany in the Eighteenth Century*. *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 193, 1980, 178-82.
- FABIAN 1992 Fabian, Bernhard: *The English Book in Eighteenth-Century Germany*. Panizzi Lectures 1991. The British Library, London, 1992.
- FABIAN 1994 Fabian, Bernhard: *Selecta Anglicana: Buchgeschichtliche Studien zur Aufnahme der englischen Literatur in Deutschland im achtzehnten Jahrhundert*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1994.
- FEST 2000 Fest Sándor: *Skóciai Szent Margittól a walesi bárdokig. Magyar-angol történeti és irodalmi kapcsolatok*. Universitas, Budapest, 2000.
- GASKILL 2004 Gaskill, Howard: *The Reception of Ossian in Europe*. The Athlone Critical Tradition Series: *The Reception of British Authors in Europe* (gen. ed. Elinor Shaffer), Thommes, London, 2004.
- HARTVIG, s.a. Hartvig Gabriella: *Ossziáni fordítások a Magyar Múzeumban*. In: *A magyar irodalom története*. (Szerk.) Szegedy-Maszák

- Mihály. Gondolat, Budapest, 2007. (megjelenés alatt)
- KECSKÉS 1976 Kecskés András: A magyar verselméleti gondolkodás története. Akadémiai, Budapest 1991.
- MÓRÓ 2001 Móró Mária Anna (Összeáll.): A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-Könyvtár katalógusa. I. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa. (*A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 1.*) Tarsoly Kiadó, Budapest, 2001.
- PETROVICH 2000 Petrovich Ede: A 200 éves Klimó-könyvtár történetéhez. In: A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában. (Szerk.) Boda Miklós et al. Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs, 2000. 95–100.

FORRÁSOK - RÖVIDÍTÉS-JEGYZÉK

- KATALÓGUS 1779 Index librorum Bibliothecae Episcopalis Quinque Ecclesiensis 1779. [Több kéz írása] 418 fol.
- KATALÓGUS 1833–1835 Catalogus alphabeticus auctorum episcopalis publicae bibliothecae Quinque-Ecclesiensis. (Studio et opera Joannis VOJDÁS... ac Eduardi GRADVOHL... 1833–1835.) Tom. I–III.
- KAYSER 1970 Klimo György pécsi könyvtárának angol könyvei = English books in teh Library at Pécs of Klimo György, (Kézirat), 1973.

English Works in the Klimo Collection

HARTVIG GABRIELLA

This paper, relying on Albert Kayser's printed manuscript catalogue description of 1973, outlines the most significant English books found in the special Collection of the Klimo Library in the Central Library of the University of Pécs, with special attention to literary works. Kayser's catalogue purports to list those English books in the Collection whose acquisition dates before 1800 and which are either „of English authorship or editorship of the original, English publication, English subject matter, English language; in short: anything indicative of or pertinent to England and to English culture.”³³ Kayser, in preparing his own catalogue, relied on the so-called photographic alphabetic title-page catalogue of 1960, which, however, also includes some later acquisitions made by the University Library. While acknowledging Kayser's invaluable efforts, I tried to correct some of the most obvious mistakes in his manuscript catalogue: he sometimes misdates the first appearance of a book, many times indicates only the first volume of a multivolume work, and, for lack of proper information, and because he did not consult the editions themselves, his descriptions of some of the acquired books are deficient. In my descriptions I heavily rely on the revised catalogue of the Klimo Collection, prepared by Mária Anna Móró in 2001.

First I briefly mention the most popular fields such as mathematics and the natural sciences in which the greatest amount of books were acquired in the Collection, many of them by the Bishop Georg Klimo: for instance, we can find a copy of the 1740 Latin translation by Samuel Clark of Newton's *Optics* (1704), and his *Philosophiae naturalis principia mathematica* (Geneva, 1739), as well as the first edition of his *Opuscula mathematica, philosophica et philologica* (1744). The second greatest field which is represented in the collection is theology where we can find as many as 70 works with five Hungarian translations among them by, for example, Ferenc Faludi and Ferenc Tatai.

The most detailed descriptions that I offer are about the literary works in the Klimo Collection mostly published in the eighteenth century. Despite the small number of these volumes – 14 editions by six authors – we can fairly say that the library held the most representative and most popular works of the period: there are as many as four seventeenth-century editions of John Barclay's *Argenis*, two editions of Edward Young's *Night Thoughts*, in Johann Arnold Ebert's German translation, and the earliest full translation of the Ossianic songs, Michael Denis's *Ossian und Sineds Lieder* (1784) also belongs to the collection. Denis's hexametric translation played an important role in the formation of the Hungarian Ossian cult which began with the fragmentary translations of János Batsányi, who translated his *Oskár halála* (1788/89) from Denis's latin hexametric rendering, and lasted throughout the nineteenth century.

Kayser's compilation of this manuscript catalogue, together with the other catalogues that he prepared in the 1970's, is an early attempt to map the emergence of a highly educated Hungarian audience that became more and more interested in the European reception of English culture.

³³ FEST ms. 1973.ii.